Vol. 1, Issue 2

ZAMONAVIY O‘ZBEK NASRIDA TUSH VA XAYOL POETIKASI

Qozaqova Sayyora Sobitxon qizi

PhD, Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

E-mail: sayyorasobitxonqizi@gmail.com

Tel: +99893493-98-98

To‘rajonova Odina Komiljon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

E-mail: turajanovaodina@gmail.com

Tel: +99893725-74-00

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy o‘zbek nasrida tush va xayol (xotira, fantaziya, tasavvur) poetikasining badiiy-estetik vazifalari hamda ularning matn tuzilmasidagi o‘rni tadqiq etiladi. Mustaqillik davri o‘zbek adabiyotida real va noreal olamlar kesishmasida inson ruhiyatini ochib berish, ongsizlik qatlamlari va subyektiv kechinmalarni ifodalashda oneirik (tushga oid) hamda xayoliy motivlarning ahamiyati ochib beriladi. Xususan, zamonaviy nasrda an’anaviy psixologizmdan farqli o‘laroq, tush va xayol strukturalari personajning ichki olamini modellashtiruvchi hamda muallif falsafiy konsepsiyasini yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy o‘zbek nasri, tush poetikasi, xayol, oneirik motiv, psixologizm, badiiy struktura, ruhiy olam, metafora.

Abstract. The article examines the artistic and aesthetic functions of the poetics of dreams and imagination (memory, fantasy, perception) in modern Uzbek prose, as well as their role in text architecture. It explores the significance of oneiric and imaginative motifs in revealing the human psyche at the intersection of real and unreal worlds, expressing layers of the unconscious and subjective experiences in post-independence

Uzbek literature. Unlike traditional psychologism, the structures of dreams and imagination in contemporary prose are analyzed as a primary tool for modeling a character's inner world and materializing the author's philosophical concept.

Keywords: modern Uzbek prose, poetics of dreams, imagination, oneiric motif, psychologism, artistic structure, inner world, metaphor, philosophy of text.

XX asr oxiri va XXI asr boshlari o‘zbek nasri badiiy tafakkur ko‘lami, janr shakllari va uslubiy izlanishlar jihatidan sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi. Bu davr adabiyotida inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini, uning ongi va ostuni o‘rtasidagi ziddiyatlarni yoritishda tush hamda xayol poetikasi o‘ta muhim estetik va konstruktiv vazifani bajarmoqda. Adabiyotshunoslikda e’tirof etilganidek, tush va xayol faqatgina syujetni bezovchi yoki voqealarni tasodifiy bog‘lovchi element emas, balki muallifning falsafiy-estetik g‘oyalarini mujassamlashtiruvchi hamda obraz xarakterining tub mohiyatini ochib beruvchi universal kognitiv strukturadir.

Zamonaviy o‘zbek nasrida (xususan, Nazar Eshonqul, Isajon Sulton, Ulug‘bek Hamdam, Nuriddin Ismoilov va boshqa qalamkashlar ijodida) tush motivining faollashuvi voqelikni faqat realistik tasvirlash chegaralaridan chiqib, ekzistensial muammolarni, insonning o‘zini o‘zi anglash jarayonlarini talqin qilish imkonini berdi. Tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, oneirik (tushga asoslangan) poetika real hayotda yechim topmagan ruhiy tugunlarni yechish, qahramonning o‘z “men”ini topish yo‘lidagi iztiroblarini aks ettirishda asosiy vosita vazifasini o‘taydi. Tush va xayol o‘zbek prozasida real voqelikning shartli davomi yoki uning o‘ziga xos in’ikosi sifatida namoyon bo‘lib, matnda ko‘p qatlamli polifonik ma’nolarni hosil qiladi. Klassik realizmdan farqli o‘laroq, zamonaviy matnlarda tush ko‘rish jarayoni shunchaki hodisa emas, balki koinot va inson ruhiyati o‘rtasidagi yashirin muloqot shaklidir.

Adabiy matnlarda tush poetikasi ko‘pincha psixologik tahlilning eng nozik vositasi - “ichki monolog” va “ong oqimi” usullari bilan qorishtirib yuboriladi. Yozuvchi qahramonning ong ostidagi qo‘rquvlari, yashirin istaklari va vijdon azoblarini bevosita

real voqealarda emas, ayniqsa tush ko‘rish fazosida ochib beradi. Tush orqali personajning kelajagi bashorat qilinadi yoki uning o‘tmishdagi hal etilmagan ma’naviy muammolari yuzaga qalqib chiqadi. Bu esa asar syujetiga ramziy-metaforik tus berib, voqealar rivojini ichki dinamika bilan boyitadi.

Xayol poetikasi esa xotira, intuitsiya va tasavvurning o‘zaro sintezida voqelikni badiiy qayta idrok etish imkonini beradi. Zamonaviy asarlarda muallif va qahramon ongining o‘zaro tutash nuqtasi sifatida xayol obrazlari matnning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi. Xayol orqali zamon va makon chegaralari yo‘qolib, o‘tmish, bugungi kun va kelajak bitta ruhiy fazoda birlashadi. Bu holat asar personajining ichki dunyosini chuqur psixologik tahlil qilish, uning ma’naviy iztiroblari va axloqiy izlanishlarini adekvat ko‘rsatish imkonini beradi. Yozuvchilar xayol va xotira vositasida qahramonning bolaligi, o‘tmishdagi travmalari hamda kelajakka bo‘lgan qo‘rquvlarini badiiy sintez qiladilar.

Bundan tashqari, zamonaviy o‘zbek nasrida mifologik tafakkur va folklor motivlarining tush hamda xayol bilan uyg‘unlashib ketishi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Qahramonning xayoliy olami yoki ko‘rgan tushlari ko‘p hollarda milliy mifologik obrazlar, arxetipik timsollar bilan boyitiladi. Bu holat asarning estetik ta’sir kuchini oshiribgina qolmay, balki milliy o‘zlikni anglash, azaliy qadriyatlar va zamonaviy inson ruhiyatining o‘zaro munosabatlarini ochib beradi. Xayol va tush orqali yozuvchi real dunyoning shafqatsiz qoliplaridan qochib, erkin ijodiy fazoni yaratadi, bu esa postmodernistik va metamodernistik qidiruvlarning o‘zbek adabiyotidagi o‘ziga xos ko‘rinishidir.

Shuningdek, tush va xayol strukturalari zamonaviy o‘zbek hikoya va romanlarida metaforik tilni boyitishda muhim rol o‘ynaydi. Reallik va xayol chegaralarining yuvilib ketishi (shartlilik, absurd elementlari, mifologik tafakkur bilan uyg‘unlashish) asar tilini yanada o‘tkir, ta’sirchan va ramziy qiladi. Qahramon tush ko‘rarkan yoki xayol dengiziga g‘arq bo‘rarkan, kitobxon ham uning bilan birga muallif qo‘ygan murakkab

axloqiy-falsafiy savollarga javob qidiradi. Natijada, tush va xayol zamonaviy o‘zbek nasrida estetik hodisa sifatida badiiy matnning falsafiy-ma’noviy salohiyatini keskin oshirib, milliy nasrimizni jahon adabiyoti tendensiyalari darajasiga ko‘tarmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o‘zbek nasrida tush va xayol poetikasi shunchaki uslubiy usul yoki tasviriy vosita emas, balki inson ruhiyatining eng tub qatlamlarini tadqiq etuvchi fundamental estetik tizimdir. O‘tgan davr mobaynida o‘zbek adabiyoti realistik tasvir doirasidan chiqib, inson ongi, ostuni, uning ichki olamidagi ziddiyatlar va ekzistensial yolg‘izlikni tush hamda xayol strukturalari orqali ochib berishda katta tajriba orttirdi. Oneirik motivlar va xayoliy lavhalar asar kompozitsiyasini mustahkamlash bilan birga, zamon va makon chegaralarini shartli ravishda kengaytiradi, muallif g‘oyasining teranligini ta’minlaydi. Demak, tush va xayol poetikasini o‘rganish zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo‘lib, u milliy nasrimizning badiiy-estektik evolyutsiyasini to‘laqonli ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov A. Badiiy asar tahlili asoslari. - Toshkent: Mumtoz so‘z, 2015.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug‘ati. - Toshkent: Akademnashr, 2013
3. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. - Toshkent: Sharq, 2017.
4. Karimov N. va boshqalar. O‘zbek adabiy tarixi va XXI asr nasri tendensiyalari (ilmiy maqolalar to‘plami). - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
5. Yo‘ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. - Toshkent: Kamalak, 2016.
6. Mamajonov S. XXI asr o‘zbek romani: poetika va psixologizm muammolari. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
7. O‘zbek adabiy jarayoni: izlanishlar, tahlillar va talqinlar (2010–2023-yillar ilmiy maqolalar to‘plami) / Mas’ul muharrir B. Nazarov. - Toshkent: Akademnashr, 2022.